

Parché e in che môd as ève da scrîvar dal poeî in dialátt bulgnâis

Stefano Rovinetti Brazzi

Döpp ch'ai ö a taché a scrîvar dal poeî in bulgnâis ventzênc ân fá spâs a m sön détt s'un quaicdón l arê lèt e par quânt tänp al mî poeî ch'i én scrétti ind una lãngue ch'i n la drôvan bra tótt e chi pûc i én ormâi scuêsi söul di vîc'. Par quasst, par fêr capîr che änc al dé d incû, che tótt i än a ch'fêr col mönnd intîr, e una grän mócce ad lãngv i én drî ch'i môrn in tótt al mönnd, al nòstar dialátt bulgnâis l á la sô dignitè tänt ch'in dialátt as pôl c'cörrar e scrîvar pulîd, a v vói mustrêr intânt cum as pôl scrîvar in bulgnâis dal poeî ch'i vâg-n ad lóng con la tradiziön dla filosofî e dla nòstre leteratûre; e pô döpp, dal mumänt che secönnnd mé l é inpurânt dimónndi par tgnîr só la dignitè dal nòstar dialátt ch'ai séppe una bône ortografî, a v vói dîr in döu parôl al môd par scrîvr al vohèl, spezialmänt al vohèl lónghi e cal cûrti, parché l é qué ch'ai é ónne dal difaränz pió grändi str al nòstar dialátt e l itagliän.

Stra i quí ch'i än pruvè d arnuvèr la nòstre leteratûre mgnará arcgnóssar ch'ai é stè i poète ch'i än druvè al dialátt dla sô zitè o dal sô paâis, pr esänpi ind la nòstre regiön, ch'l'á par sô cunfén al Pö, i Apenén e al mèr, Raffaello Baldini, Tolmino Baldassari e dimónndi ètar ch'al srê tröp lóng arcurdèri tótt. Tótt sti poète, ch'i än truvè la sô ispiraziön ind al parôl e ind la memòrie ch'i avèvn arzvó dai sù vîc', i pinsénn ad scrîvr al poeî brîse in itagliän mo ind la lãngue dal sô paâis o dla sô zitè o, cum as dîs sänpar, in dialátt. Ad Raffaello Baldini e ad Tolmino Baldassarri ai ö bèle c'cöurs, mo mgnará zuntêri änc Nino Pedretti e Tonino Guerra. Sti quâtar poète i än scrétt al söu poeî ind al dialátt ad Sânt Arcänzal, un paâis dla Rumãgne atâis a Rémmin; sicómm che cal dialátt lé l é pôc difarânt dal nòstar dialátt

bulgnâis, änzî i dû dialétt i s arvîsan tänt ind la sô gramâtiche da èsar ciamè dõu lãngv surèl, a vói dîr quáll ch'a päns ad zêrti idê ad Raffaello Baldini quänd l á c'cöurs dla sô poesî: parché avî da savâir ch'ai ö c'cöurs spás e con dimónndi zänt dal môd ad fèr poesî ind i nûstar dialétt e a m sön sänpar dmandè con intarès s'i nûstar dialétt, ch'i én sänpar stè druvè da di cuntadénn, i fóssn adât änc par la filosofî, la stòrie e tótti ali ètar siänz o s'invèzi i n avéssan brîse la dignitè pr una scritûre èlte.

Quáll ch'al pinsêve dl itagliän e dal dialátt dal sô paâis Raffaello Baldini al l á détt ind un'intarvésste dal téttol *Prémme i quî e pö l parôl*ⁱ. Secönd ló an s pôl bra dîr incöse ind al dialátt dal sô paâis: dla filosofî, dla stòrie e d tótti ali ètar siänz as pôl c'cörrar söul in itagliän, ai é perö di quî ch'i pôlan, cum öje da dîr, capitêr söul in dal nòstar dialátt, e par quásst l argumänt dal nòstri poesî, s'as dezîd ad druvèr al dialátt di nûstar paâis, al srá quáll ch'ai câpite ala zänt tótt i dé, ch'as pôl cuntèr con la lãngue ad tótt; i quî ch'ai é dântar al questiön ad tótt i ténp, la vétte, la môrt, al Sgnöur, s'ai é da avâir pòre o nõ par quáll ch'as prê capitêr: dal questiön perö ch'i än da saltèr fòre dai quî e dal parôl ad tótt i dé, sänze ch'ai äntre quèl la filosofî col söu teorî, as prê dîr col söu radîs piantè bèli fönndi ind la tère. Raffaello Baldini, ch'l é l nòstar másstar e par scrîvar dal poesî l é pròpri brèv, änzî fòrsi al pió brèv ad tótt quî ch'ind i nûstar ténp i än scrétt in rumagnôl, perö, quänd al dîs cum as á da scrîvar al poesî, l é avanzè, mé dégg, in mèz al fiómm sänze andèr só da cl'ètre pèrt: parché l á détt acsé che tótt ind la sô vétte i än la sô dignitè parché al poète al in c'cörrè (e al poète l é ón ch'l a studiê e ch'al cgnóss la filosofî), an crádd brîse perö ch'i cuntadén, i artigiän e tótt quî ch'i drövn al dialátt dal sô paâis i séppn in grèd ad guardèr däntr ala sô stòrie, scuêsi che cal dialátt an fóss bra adât par guardèr a fönnd ind la natûre di òman. Mé invèzi a päns che quásst as pòse fèr s'a fän pió bèl e mgnöur al nòstar dialátt con dal parôl e dali idê nôvi.

Raffaello Baldini, in cla sô bèle poesî ch' l'á par téttol *Ciavga*ⁱⁱ, al dîs acsé (pr al rumagnôl a druvän l'ortografî ad Baldini)

<i>Fugna ta n sint? L'è mérdà, invìci ciavga,</i>	Föggne, t'an sént? l'é dla mërde, invèzi
<i>ch'l'è cumpàgn, però mè, e' sarà un'idea</i>	[ciâvghe
<i>o parchè a sémm d'in èlt,</i>	ch'l é sänpar quáll, però mé, la srá una mí
<i>che la roba la córr e via, o l'è e nóm</i>	[idè
<i>insòmma, ciavga, mè, l'è quant e' piov</i>	o parché a sän pió in èlt
<i>l'è dla gran aqua</i>	ch'la ròbe la córr vî, o l'è l nóm
.....	insòmme, ciâvghe, par mé, l'é quänd ai piöv
<i>E e' dè dòp, quante t'éiruv la finestra</i>	dla grän âcue
<i>U s'è lavè ènca l'aria, un lóm, un cièr</i>	-----
<i>E la Carpègna ch't la tòcc s'un dàid</i>	E al dé döpp, quänd t vérr la fnèstre
<i>E t'sint a rogg Bonfè: «U s vòid la Dalmazia»</i>	la s'è lavè änc l'ârie, una lûs, un cèr
	e la Carpágne ch't la tòcc con un dîd
	e t sént Bonfè ch'al rójje: «As vádd la
	[Dalmâzie»

S'a v pèr ch'in sti vèrs ai séppe quèl ch'an stâghe bra bän a vrê pròpri ch'a m scuséssi, mo mé a päns ch'la séppe pròpri quásste la pió bèle qualità ad Baldini, ch'in quáll ch'ai é ad brótt ind la vétte di òman, tänt che par quásst arénn fòrsi l'idè d an psâirle bra vîvar, ló l é bön ad catèri quáll ch'ai é d pió bèl e che nòstar Sgnöur al s á dè. E di chès acsé as in pôl catèr dimónndi in quáll ch'l á scrétt: pr esänpi in cla poesi ch'l á par téttol *Bisbéi*ⁱⁱⁱ, ch'al poète l á l sô dóbbi s'ai séppe da bön al Paradîs, l Infêrn e al Purgatòri, as dîs acsé:

<i>La paéura, in fònd, l'è un pó ch' ai péns</i>	La pòre in fönnd, l é un pôc ch' a i päns
<i>s't'è paéura ad qualquèl,</i>	s't è pòre ad quèl
<i>la paéura e' vó déi ch'u i è qualquèl</i>	la pòre la vól dîr ch'ai é quèl
<i>fóss ènch l'inferan, l'è qualquèl, o no?</i>	s'al fóss änc l infêran, l é quèl; o nõ?

Sta pòre qué, che, cum al dîs al poète, l'é l mutîv dal sô dóbbi, l'é pròpri quälle ch'la fé in môd ch'Sânt Augustén, quänd l ère bèle fâirum ind la sô cunvinziön ad cristiän, al laséss andèr la sô supêrbie, e l é ló ch'al s al dîs ind al lîbar nómmar dîs dal söu *Cunfsiön*: «con la pòre d té t è spént in bâs la mí supêrbie e col tô zö t è dumè al mí còl e l sô argói»^{iv}. A psän stèr sicûr ch'ind al poesi ad Baldini an i séppe gnént ad cla supêrbie; dal rèst cla pòre pr al vûd e l gnént ch'in dal prinzéppi dla sô cunversiön la fó un magön

gränd änc par Sânt Augustén, i l äñ e i l äñ avó in dimónndi ch'ind i nûstar ténp o ind l'antichitè prémme i äñ pinsè ch'nòstar nòstar Sgnöur o al divinitè d na vólte i n i fóssan pròpri brîse e pö döpp i äñ zarchè d arivêr al Sgnöur con la religiön e la filosoffi opûr i äñ pinsè ch'ai séppe un ètar prinzéppi a fundamänt dal mönnd ch'as pôl dimustrèr söul con la filosoffi o con la matemâtiche.

Cum fâggne a c'cörrar ad sti argumént, ch'a psän söul pinsèr, ind al dialätt dla nòstre zitè ch'l é stè sänpar la längue di cuntadén e di artigiän ch'i badêvan sänpar söul ai sù afèri e ad sòlit i n avêvan bra môd ad cgnóssar la teorí dal siänz pió èlti? Intânt ai é da dlîzar pulîd al parôl gióssti par quáll ch'avän da dîr (o *elocutio*, cum as dîs in latén), s'a vlän ch'al nòstri idê i séppan cèri a quí ch'i s stän da séntar; e acsé änc a s psän adèr se quáll ch'a sintän al s adâte o nõ a dîr pulîd quáll ch'as päñse (ai ö détt 'adât', brîse 'bèl' parché a sön dl'idê che quänd ón al scrîv an i séppe gnént ad bèl sóbbit acsé da par ló, mo söul adât o brîse adât secönnd al rêgol dla längue ch'avän dezîs ad druvèr). Dönche, par c'cörr-r in bulgnâis ad cla pòre dal vûd e dal gnént ch'a gêve prémme, a druvarê fôrsi sóbbit una parôle ch'i la cgnóssan tótt ind la nòstre zitè, *magõn*: con sta parôle ch'la vîn dal germânic^v, un prèstit, as é sänpr vló dîr, ind al sô säns cuncrèt, al stömmg dal galîn e dali anâdar; e as é pö tachè a druveral änc par cla malincunî grände ch'l'é cme un pâis in vátte al stömmg e al pèr scuèsi ch'al la sère, da fèr pasèr la fâm sänze magnèr. Par l'idê dal vûd e dla pòre, ch'a gêve prémme, a n druvarö brîse una parôle söul, e a i zuntarö *dal gnént*, sänze fèr cunpâgne i nûstar víc'ch'i n cgnusêvan brîse la filosoffi e con l agetív *vûd* i vlêvan dîr ch'ai manchêve quel: col pronómm (*gnént*) ai ö druvè l artéccol par môd ch'al pronómm an vléss bra dîr ch'ai mänche quel o ch'al n i é brîse (pr esänpi *cus'èt in män? Gnént*), mo ch'al dvintéss pió astrât pr i quí ch'al Sgnöur al n á bra ciamè a esésstar e ch'an s pôl bra pinsèr ch'i i séppan fòre d i cunfén dla natûre, e che par quásst i n i én brîse e i n pôlan brîse esésstar. Par fèr pió gränd e pió bèl i significhèt dal parôl l é inpurtânt ch'a druvámmen l artéccol pulîd: quänd as drôve l artéccol par ztachèr i

nómm coi quî ch'i vòlan dîr da una situaziön o da di fât ch'i én capitè pròpri ind un mumänt o ind un zêrt sîd, par môd ch'al quèl al dvänte un prinzéppi in generèl (quáll ch'in Grêce i al ciamêvan *idé*), alöure as pôl intändar sänze avâir di dóbbi che l artéccol l é un bèl aiût par fèr pió bèl e mgnöur al dialátt bulgnâis. S'invèzi al nómm, druvè con l artéccol, an vòl brîse dîr un'idè in sé e par sé, mo, pr esänpi, un quèl ch'i drôvan tótt opûr ón che tótt i cgnóssn al sô carâtar par môd ch'a c'cörr-r ad ló as vîn in mänt par fôrze cum l é fât, s'l é unèst o un birichén o s'l á l curâg' par difánndar la sô cá, i sù fiû e sô mujêr, alöure in ste chès qué avän da dîr quáll ch'a pinsän ind un ètar môd. Acsé in bulgnâis s'a dégg *al bön*, cum ai ö sintó dimónndi vòlt dai mî, a n vói brîse indichêr cal bän pió gränd e pió èlt ch'l é ciamè in grêc da Platön *al bön*; cal parôl lé, *al bön*, i n én brîse in bulgnâis la definiziön dal bän pió èlt, mo i vòlan dîr un quèl ch'a psän tuchèr, magnèr o druvèr e ch'a pinsän ch'al vâghe bän par quáll ch'a vlän fèr (quänd a dégg *a vói al bön* a n vói brîse cal bän lé pió gränd e pió èlt, mo un quèl da druvèr pulîd pr una mî fazännde opûr ón ch'al séppe bön ad fèr un zêrt lavurîr). A dirö dônche *la buntè dal Sgnour sänze fén ch'sänpar l'é stè, fòre dal tänp*: l'idè dal bän pió èlt la n é bra söul ind al nómm, in *buntè*, ch'ind al säns ch'l é pròpri al sô al vòl dîr ch'as piês quèl da magnèr, mo änc in sucuänti ètar parôl (*dal Sgnour, sänze fén, ch'sänpar l'é stè, fòre dal tänp*) ch'i tîrn in èlt al säns prémm e pió vèc' ad *buntè* infén a fèri dîr con pió precisiön al bän pió gränd e pió èlt ch'l é, cum al gêve Aristòtel, l'esänze, al fundamänt dla natûre dal Sgnöur.

Ai avänze adès da spánndar döu parôl par l'ortografî dal bulgnâis ch'l'á, mé a crádd, la sô inpurtänze s'a vlän ch'al nòstar dialátt l'ève la sô dignitè e s'al vlän acsé druvèr änc par leteratûre e pr al siänz. Al dialátt bulgnâis l é divèrs dal itagliän in dimónndi pèrt dla sô gramâtiche, mo ónne dal difaränz pió grändi l'é la quantitè, lónghe o cûrte, dal vochèl quänd ai cäsche in vátte l azänt: l'é acsé che döu parôl, pr al rèst prezîsi, i én divèrsi pr al sô significhèt, pr esänpi *méll*, con la vochèl cûrte, e *mél*, con la vochèl lónghe; ind l istáss môd änc *páss* (cûrte) e *pâs* (lónghe), *págg*n (cûrte) e *pâgn*

(lónghe). E l' é inportânt che quî ch' i lèzn al bulgnâis i pòsn intánndar sóbbit s' al vohèl i én lónghi o cûrti, spezialmânt s' a lèzar i én di fangétt o di zûvan ch' i n' äñ brîse inparè al dialátt dai vîc' in ca sô, parché lé i äñ sänpar c' cöurs in itagliän, mo una vólte carsó i al vôln inparè da di mésstar o da di ètar vîc' cme ch' la fóss una längue d furastîr. Par quásst in vátte al vohèl a i scrivän al sô azänt: dal bâs in èlt (') s' i én cûrti e, par la e e par la o, srè; circumflès (^) s' i én lónghi e, par la e e par la o, srè; con l azänt dal èlt in bâs (') a se scriv al döu vohèl e e o quänd i én lónghi e avêrti. Quänd pö, cum ai câpite spáss, a una vohèl lónghe o cûrte ai tîn drî una consonänt par môd che döpp la vohèl cûrte la consonänt la séppe lónghe e döpp la vohèl lónghe ai séppe una consonänt cûrte (láz z dla proporziön arbaltè), par fèr váddar ch' la consonänt l' é lónghe a la scrivän döu vólt cum as vádd ind i esénpi ch' ai ö bèle fât.

Ala fén ad tótt ste c' cöurs a vrê arcurdèr quáll ch' un poète grêc, Giorgio Seferis, al gé a propòsit dla sô längue ind al 1937^{vi}, che par tgnîr só la dignitè dal grêc mudêran ai ère bisöggñ ad trî quî: d una bône gramâtiche e d una curète ortografî con dal rêgol prezîsi e pió parôl grändi e bèli ch' i andéssan bän par tótt i argumént; e sti parôl mgnêve ch' i n' fóssan brîse di prèstit dali ètri längv, ai ère invèzi da fèr pió gränd e mgnöur al säns dal parôl dal grêc. A ste propòsit me a la päns scuèsi cme ló, mgnará dîr perö ch' al grêc l' é la längue ufizièl d un stèt, ch' i studént i l inperan bra söul in cá mo änc a scôle e al' universitè, ch' l' é ztimê prezioüse da tótt e tótt i i tînan ch' al grêc an môre brîse; invèzi al dialátt bulgnâis al n' é brîse la längue ufizièl d un quâic stèt, i studént i n' l inperan brîse a scôle e mé ai ö pòre ch' al sparésse in pôc tänp s' a n' l insgnän brîse ai fangén e s' a n' i arcgnusän brîse la sô dignitè par môd ad fèr cum ai é capitè a dimónndi ètri längv ch' i én parté da pôc par pö crássr e dvintèr al längv ufizièl dal nòstri naziön.

ⁱ Raffaello Baldini, *Prima le cose delle parole*, intervista di Manuela Ricci, in G. Bellosi e M. Ricci (a cura di), *Lei capisce il dialetto? Raffaello Baldini fra poesia e teatro*, Ravenna, Longo Editore, 2003, pp. 14 ss.

ⁱⁱ R. Baldini, *Ciavga*, in *Ad nòta*, Milano, Arnoldo Mondadori Editore, 1995, pp. 4 s.

ⁱⁱⁱ R. Baldini, *Un susórr*, in *Intercity*, Torino, Einaudi, 2003, pp. 84 ss.

^{iv} *Conf.* 10, 36, 58: «Conpressisti a timore tuo superbiam meam et mansuefecisti iugo tuo cervicem meam».

^v W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 2009, s.v. *Mago* (5233).

^{vi} Γιώργος Σεφέρης, *Μια πρόταση γαι τη νεοελληνική γλώσσα (Quáll ch'a psän métrr in cãnr pr al grêc mudêran)*, in *Δοκιμές*, Αθήνα, Ίκαρος, 2002, III, p. 270 [pr al grêc a druvän l'ortografî dla lãngue mudêrne].